

МАГІЯ ВПЛИВУ БОГДАНА СТУПКИ Пам'яті академіка НАМ України Б. С. Ступки*

Коли глядачі приходять «на Ступку», вони чекають чуда, чуда, яке народжується на очах. Дивовижні глядацькі враження виникають спонтанно в самий момент сценічної дії, але осмислюються після вистав. І не одразу, як вийшли із зали, а з плином часу. Ніби щось безпричинно і без видимого приводу вирине з глибин підсвідомості і висвітлюється як осяяння.

Але як передати те, що невідомо, як виглядає і незрозуміло, з чого складається? І все ж спробую. Імпресії, звісно, річ оманлива. Враження — ось вони є, мить — і їх ніби не було. Але ж були! І не минулися безслідно. І крізь призму цих вражень сприймаєш — несвідомо, звісно, — подальше. Починаються рефлексії. Таблетку проковтнули, її немає, та починається її дія...

Ніколи не знаєш, чого чекати від Ступки зі сцени. І це при тому, що за кількома ознаками сценічної поведінки він завжди впізнаваний. Та актор, здається, і не прагне до зовнішніх перемін у вигляді своїх персонажів — не змінює голос, перебуває у притаманній йому пластичності, байдужий до всіляких наліпок на обличчі, товщинок на тілі. Навпаки, у будь-якій ролі — підкреслено впізнаваний за кількома характерними пластичними ознаками і тембральними вібраціями в голосі.

Спершу може навіть скластися враження, що він концертує. Але тільки спершу. Втягуючись у споглядання-співпереживання, ми помічаємо, що він цікавий не тільки в момент перебування на сцені і не стільки тим, що говорить зі сцени, скільки тим, що забирає з собою зі сцени недомовленим, непроявленим? Ніби вже все сказав, уже зникає за лаштунками, сюжет вже рухається далі, а ми проводжаємо Ступку поглядом й до чогось дослухаємось — не все сказав, що думав, не так вчинив, як хотів. Що ж він забрав із собою?..

Не гра це — чаклування. А якщо розібратися, все як у житті. Коли ми обтяжені внутрішніми конфліктами, конфліктами з собою, мовлене нами слугує метафізичним контрастом видимому. Тобто пластика — в контексті висловлюваному. Так і Ступка на сцені — віртуозно обіграє сумнівність видимого. Звідси, напевне, його підкреслено нежиттєподібна, синкопна пластика — так одразу і не збагнеш, що його, власне, муляє і взагалі, до кого він звертається? А оці дряпаючі інтонації — у чому дійовий зміст його словесних звернень?

І тому кожного наступного моменту його перебування на сцені не знаєш, чого від нього чекати? Несподівані паузи, інколи навіть посередині думки, в яких актор ніби запрошує нас до співучасті, втягує до співроздумів над тим, що відбувається з ним. Інколи він ніби розхитує те, що тільки-но стверджував, ну, не розхитує — ставить під сумнів. А часом відключається від швидкоплинного теперішнього і відлітає кудись подалі від події, в якій щойно перебував, в інший світ — чого шукає там?

Це не шок задля шоку. Актор мимоволі спонукає нас до розгадки своєї неоднозначної поведінки. І перебуваючи на сцені і коли зникає зі сцени. Може, це неусвідомлене послання до глядачів: в одній людині, в мені самому, стільки криється, що грати — не переграти.

Тут доречно говорити про харизму Ступки як мудрість, послану Богом, як дар небес. Про життя таких акторів — а їх зовсім небагато в світі — кажуть: не життя — житіє. Граючи на перехресті історії і власної біографії, він не удає і не переживає за свого героя, але проживає його життя як своє. І відбувається чудо, коли артист без останку спалює свою біографію, прагнучи єдиним почуттям оживити і зв'язати воедино місце, час і дію й перетворюючи все це в історію. Складається враження: все, що відбулося з ним у житті, те й показано ним зі сцени. І пам'ять викликає з туманного небуття дорожчійні миттєвості цього сценічного життя, що тануть у просторі часу. Тільки творча уява дозволяє людині вийти за межі пекла повсякденності і зафіксувати миттєві спалахи вражень — миттєвості щастя від зіткнення з чудом. Тебе це торкнулось — і ти щасливий! Ти поринув у паралельний світ!

...Ось Микола, одержавши остаточну відмову від Анни, повільно, дуже повільно прямує до дверей — все втрачено. Довго йде. І раптом зупиняється. Повільно розвертається. Мовчки звертається... Ні, навіть не до Анни. До того, хто перебуває незримо за ним? У ньому? Це його друге «я»: його сумніви, метання, розпач, який він прагне і не в змоззі загасити.

— Миколо, Миколо, як ти не збагнеш — марні твої благання.

— Ні, ні, ні, я не можу у це повірити! Не вірю!

Це один погляд на Анну. Очі повільно згасають, постать горбиться — повірив-таки. Зникає.

... А ось, ступивши на авансцену, скидаючи з себе тягар повсякденності, благально дивиться просто на нас.

— Допоможіть, люди...

Дія зупиняється. Чим тут допоможеш? Хіба що поспівчуваєш — ми з тобою, молочнику.

Очі гаснуть, він ніби переступає межу реальності — перебуває в інших світах. Його очі шукають того, хто витає над ним? Це до Бога звертається Тев'є: інтимна сповідь, інтимні запитання.

— Я грішний, грішний, прости, Господи...

* Уривки з книги Р. Коломійця «Страсти по Богдану: Життя і творческий путь Б. Ступки» (К., 2006).

— Я вже не в змозі щось вчинити...

Благаю, допоможи, Господи, Господи, допоможи рабу твоєму Богданові...

Саме Богдан — який там Микола! — благає про допомогу.

І після кожного звернення напружено вслухається у безмежний простір. Отримує бажану підтримку? Чи далі — тиша?

... А ось його герой долає межу між сценою і залом. Хочє розчинитися поміж інших в залі? А хто там в залі? Друзі? Учні? Однодумці? Вороги? Це, зрозуміло, автор безсмертної «Наталки». Просто до мене підходить, роблячи відповідний жест, вітій масонської ложі «Любов до істини» і пошепки:

— Доброго вечора, Ростиславе!

— І вам хай щастить, Іване Петровичу!..

Його губи продовжують ворухитися. І вже легше жити. До чого тут вистава! Мене підтримав Ступка!

А він уже проходить між рядами. Знову посмішка упізнання. Несподівано — ніяковість від невпізнання. Миттєве відсторонення. Тут не тільки друзі, але й недоброзичливі, недовірливі, не здатні до співчуття. Ба ні, друзі переважають. Час на сцену, підтримка залу забезпечена.

І оце безпосереднє звернення до мене, саме до мене... Він щось хотів мені сказати? І далі дивлюся виставу, намагаючись розгадати потаємний зміст його звертання до мене...

Вже вдома, заплачівши очі: що він хотів мені сказати? Саме мені, розмірковую... Давно вже мучуся питанням — чому малоросійська опера з нехитрим сюжетом «Наталка Полтавка» стала доленосною для українського театру? Чи не через ментальний вчинок Возного? Думай, думай, досліднику. І я ось уже чверть сторіччя намагаюся знайти відповідь. Готуюся обнародувати свої думки і почуття у монографії «Наталка Полтавка» в оптимістичній перспективі національної долі.

Дякую, Богдане, за те, що розбурхав думку...

...Зігмунд Фройд, який у нестямі рве свої книжки-одкровення — перекреслює справу свого життя. Психоналітик у боротьбі з дияволом? А де ж той диявол? Ось ніби промайнув за лаштунками? Прослизнув між софитами? А ось його гримаса відбивається на Богдановім обличчі. Він здирає її з себе. Завмирає. Його душа роздирається, кровоточить.

Він дивиться на мене! І я даю зрозуміти, що відчув це звернення.

— Диявол у мене самому? Господи, де межа втручання людини у Твій задум?

Питання явно не задля негайної відповіді. Але воно прозвучало, і вже не відмахнешся від нього. Розгадати б той Божий задум...

І я поринаю думками в наш останній задум — ібсенівський «Пер Гюнт». Я переклав цей твір, Сергія Данченка вже немає, я повинен поставити його зі Ступками в ролях Пера: діючого, якого зіграє Остап, і рефлексуючого, якого зобразить Богдан. Ми замкнулися в його кабінеті. Ось Пер наприкінці життя, коли інфернальний голос проголошує свій присуд — «самим собою ти не був ніколи», волає — «самим собою — що це означає?» Я читаю за інфернальний голос: «Собою бути — це себе зректись, це «я» своє і «я» в собі убити, собою бути — це бути гідним задуму Творця».

Велика пауза. Тут Пер мав би запитати: «А як пізнати задум той, скажи?» А Богдан мовчить. Мовчить, мов розчавлений цим присудом, уходить в себе. А потім виринає і сам запитує в себе, інфернально: «Пізнати?» І сам собі відповідає, аксіоматично: «Здогадатись треба». Душа повинна працювати, і день, і ніч... І сумно-сумно подивився на мене. Всі істини банальні...

* * *

А зараз — відступ від теми, який, як мені здається, наблизить нас впритул до розгадки магії впливу Ступки, в усякому разі дозволить усвідомлено поставитись до чакування актора на сцені.

В одному зі своїх іміджів наприкінці 1980-х років Богдан видавався мені дуже схожим на Роберто де Ніро. Дивовижно схожим. Й не тільки мені. У нью-йоркському офісі голлівудського кумира Ступку якимось навіть прийняли за боса. Він прочинив було двері і зчинився галас — як, прийхав без попередження, що сталося?! Заспокоївся, аж тоді, як «де Ніро» заговорив «англійською». Довго сміялися.

Згадую про цю схожість, як ви розумієте, не випадково. У фільмі «Аліса» режисера Маріо Скорсезе найсильнішою, як на мене, стала сцена, яку я назвав «Ви звертаєтесь до мене?», коли Тревіс — де Ніро (копія Ступки взірця 80-го року), повністю озброївшись, озброївшись у буквальному розумінні, репетирує, як справжній актор школи удавання, перед дзеркалом у своїй кімнаті сцену нападу. Оператор розмістив камеру так, що справжня напруга цієї сцени досягалася тим, що герой, дивлячись у дзеркало, звертається в ній безпосередньо до кіноглядачів. Він дивиться на тебе! Погрожує мені! Іронізує! Шантажує! Я здригнувся! Імпульсивно захотілося відповісти: дати відсіч, заховатись? Це був хисткий місток, який на мить зв'язав картину з реальним життям, голлівудського кіноактора де Ніро — безпосередньо зі мною. Запамяталося надовго.

І ось воно — осяяння!

Воно надійшло до мене на одній з вистав франківців софоклівського «Едіпа». Можу сказати для історії, коли це відбулося, — 16 грудня 1996 року. Вистава як вистава, у доробку Роберта Стурра, може, і не вершинна, але, як завжди буває у цього режисера, детально пророблена. І Ступка грає Едіпа, як завжди, майстерно, що не кажіть — аполлонічний дар. Але, чесно кажучи, до якогось часу я сприймав виставу більше розумом, ніж серцем.

Та ось Едіп — Ступка, приголомшений тим, що на нього звалилося, розчавлений невідворотністю долі, раптом відсторонюється від подій, що відбуваються поруч, непевним кроком прямує до правої куліси, втомлено спирається на неї плечем. Інакше — впаде. Мовчить. Очі заплющені. Дія ніби зупиняється. За мить він уже дивиться перед собою, спрямовуючи зір кудись далеко у позасценічний простір.

І раптом!

Він знаходить поглядом мене. Я ловлю його погляд, звернений безпосередньо до мене. Так, саме до мене! І в цьому погляді той надвисокий вимір жаху, як прояв душі, який дозволяє проникнути у сутність хвороби, що оволодіває давньогрецьким Едіпом, та ні, Ступкою 16 грудня. Цей погляд занурює у безодню відчаю. Він звертається по допомогу — саме до мене!

— Невже доля є ланцюгом випадковостей, збігом несумісностей? Невже я — іграшка долі?

Й чекає відповіді від мене. Чим же я можу йому допомогти? Точніше, як би я вчинив на його місці? Причому запитання не умоглядне, а конкретне, таке, що вимагає такої ж конкретної і негайної відповіді. Яка там відповідь, я ж знаю, чим усе це закінчиться... А він чекає!

Та ось Богдан здригнувся, йому захотілося втекти звідси, де він стоїть — голий на площі. Рвонувся було — і зупинився на злеті. Куди втечеш від себе? І знову благальний погляд на мене: що вчинити? як врятуватися від себе, як позбутися цього нестерпного душевного вантажу?

Він уже дивиться повз мене — погляд у безкінечність. Настав час, коли за все треба відповісти самому, й ніхто тобі не допоможе...

Далі я вже сприймаю виставу як безперервний діалог зі Ступкою, вибачте, з Едіпом. Він грає виставу для мене. Та яке там «грає виставу»? Розтинає душу — задля мене! У вас не було такого моторошного відчуття?..

Феномен Ступки, як я його збагнув: він грає як людина, яка ледь не в кожній ролі розпізнає своє власне улаштування і, розпізнавши, жахається себе. Себе, якого він побачив у собі.

Погодьтеся, Фройд відпочиває...

Ні, зовсім не випадково Ступка зіграв трагічного блазня, якого самого слід покласти на психоаналітичну кушетку.

* * *

У «Молитві за гетьманом Мазепою» дивна доля. Майже ніхто не бачив повної версії фільму, однак кожен залюбки, з азартом, гідним кращого застосування, його критикує. Одному забагато оголеної дружини режисера, іншого втомлює надмір батальних сцен, третій виголошує присуд — непроясненість постаті гетьмана, чи то герой, чи все-таки зрадник? А Ступка й не міг зіграти його однозначно... Та Бог із ними, зарозумілими і неврозумілими критиками, хоча, безсумнівно, кінобароко Іленка заслуговує кращої долі. Та зараз не про це. Ось скільки вже часу минуло від першого перегляду фільму, а одна зі сцен не йде з пам'яті. Завдяки тому ж ефекту, який трапився зі мною при зустрічі зі Ступкою на сцені. Тепер це сталося в кіно.

...Паніка, козаки відступають, море крові, пливуть коні, тонуть поранені, крики, зойки, молитви, палаючі очі, благаючі погляди, грім і блискавка — апокаліпсис та й годі. І над усім цим на пагорбі — постать Мазепи. Він охоплює відстороненим поглядом, разом із нами, цю жахливу панораму. І раптом — ніхто цього не чекає — повільно розгортається, не в силі бути спостерігачем, і дивиться у глядний зал.

Дивиться на мене безпосередньо, око в око! Я бачу, що це Богдан Ступка у личині гетьмана Мазепи дивиться на мене. І тихо-тихо, чи то докірливо, чи то благально промовляє: «Невже ви тільки й можете — співати і зраджувати?..»

Це він про себе! І про нас, українців! Минулих часів і нинішніх!

І про того мазепинського полковника, який так невчасно — у вирішальний момент битви — запізнився до поля бою.

І про тих, хто у пароксизмі патріотизму начепив на себе есесівський мундир у благородній боротьбі за вільну Україну.

І про тих, хто вийшов на майдан і з перемінним успіхом та незмінною екзальтацією скандував то «Ю-щен-ко!!!», то «Ю-ля!!!» Кого завтра скандуватимемо?..

«Невже ви...» Ступка промовляє ці слова, як завжди, некатегорично, напівзапитувально, не бажаючи вірити в їхню справедливість, спонукаючи мене, нас до роздумів про драматичну історію України, історію, яка затягнулася, історію становлення, за визнанням головного отамана армії УНР, театрального критика Симона

Петлюри, «недозрілої нації»... А в чому, власне, її незрілість, запитую себе на початку XXI століття? Національна гордість заступила національну гідність і засліпила погляд?..

Історія належить кожному з нас. Кожен може переписувати її, інтерпретувати по-своєму. Ступка граючи для мене, для мене особисто, пробуджує і розбурхує в мені почуття приналежності до історії. І я відчуваю потребу в особистій відповіді. А це, погодьтесь, вже більше ніж естетичне враження.

Ми всі осиротіли...

Магія Ступки в тому, що його вже немає, тілесно немає, а він — з нами. Живе у наших душах у подовженому сприйнятті миттєвостей його сценічного та екранного існування. І я вже не переймаюсь питанням, куди діваються після відходу від земного життя наші думки, почуття, відчуття, переживання. Безмірно вдячний, я впевнено пишу про Богдана у теперішньому часі. Це велике щастя: наше душевне спілкування зі Ступкою продовжується, не втрачаючи ані напруги, ані нагальності.

Ростислав КОЛОМІЄЦЬ
член-кореспондент НАМ України

ШЛЯХ В КІНО ДОВЖИНОЮ В ЖИТТЯ

До сторіччя зі дня народження кінознавця Станіслава Вишинського

Старі світлини в сімейних альбомах мають свою надзвичайну ауру. Їх трохи вицвіла, кольору сепії, поверхня переносить нашу уяву в минуле, в часи, що пішли назавжди. Ось одна з них. На ній бачимо групу чоловіків різного віку та одну жінку, які позують перед фотокамерою. Машина часу старовинної світлини переносить нас назад — у тридцять роки XX ст. у Голівуд на березі Чорного моря. Саме так називав Одеську кіностудію український письменник Юрій Яновський, який працював там не один рік. І назва ця багато в чому відповідала дійсності. Невеличка світлина може слугувати свого роду зрізом або моделлю творчого обличчя Першої комсомольської кінофабрики (так називалася тоді Одеська кіностудія) тих далеких років.

Ось у другому ряду скромно сидить сивочолий чоловік з печаттю втомки на обличчі. Воно було добре пізнаване в ті часи. Це славетний режисер і актор Петро Чардинін. Його шлях у кіно розпочався ще в дореволюційні часи, коли митець посів одне з чільних місць у Великому німому. Саме в його стрічках здобула гучної слави найзнаменитіша королева екрану — Віра Холодна.

По центру першого ряду бачимо режисера Георгія Тасіна, який у 1923—1923 рр. був директором Одеської кінофабрики, а пізніше уславив її своєю картиною «Нічний візник» (1928), де великий Амвросій Бучма зіграв одну зі своїх кращих ролей.

Стоїть, тримаючи плівку в руках, оператор студії Яків Куліш. Через кілька років у нього народиться син Савва, який багато пізніше стане класиком радянського кінематографу.

У першому ряду зліва направо сидять: редактор Л. Самберський, завідувач художнього відділення, а пізніше директор Київської кіностудії Д. Копиця, режисер Г. Тасін, режисер О. Леїн та адміністратор Євсєєв.

У другому ряду: режисер О. Маслюков, який став відомий фільмами для дітей, редактор Юхнов, режисер П. Чардинін, режисерка Є. Григорович, сценаристи В. Березинський, К. Ісаєв, В. Алексєєв. По центру — Станіслав Вишинський, редактор Першої комсомольської кінофабрики, чий шлях в кіно почався завдяки рекомендації Олександра Довженка. До Одеси він приїхав з рідного Києва.

* * *

Станіслав Вишинський народився у Києві, 11 квітня 1912 р., у сім'ї Віктора та Альбіни Вишинських. Хрестили його в Олександрівському костюлі. Уродженець Кракова, Віктор Вишинський приїхав до Києва на початку XX ст. і працював розмітником на будівництві Бессарабського ринку, там поруч і оселився (на місці теперішнього «Мандарин плаза»). Одружився з польською красунею Альбіною Козловською з Байкової гори і народив з нею двох синів: Станіслава-Кирила та Віктора, але невдовзі помер від чахотки молодим у віці 35 років. Женився пізно — помер рано: сини ставали на ноги самотужки.

Станіслав ще юнаком пішов працювати на завод «Більшовик». Одного разу він потрапив на перегляд фільму Олександра Довженка «Арсенал», на якому був присутній сам режисер. Вів захід Микола Бажан — вони з Довженком тоді дуже товаришували. Подивитися картину прийшли арсенальські бойовики, які воліли-сподівалися побачити себе на екрані, бо були впевненими, що фільм саме про них. Після перегляду фільму Довженка арсенальці залишилися страшенно незадоволеними. Звучали вигуки на кшталт: «А де там я? Я тоді з кулетом був, а той гранати кидав...» І тоді Станіслав, 17-ти річний хлопець з запальним темпераментом, по-